

MILITÆR SÆDELIGHEDSLOVGIVNING I SAMSPIL MED DET CIVILE SAMFUND I 1700-TALLET

■ NINA KOEFOED

En forordning fritog i 1696 ugifte soldater for straf i forbindelse med første lejermål.¹ Forordningen er blevet tolket som compensation for begrænsninger i soldaters ret til at indgå ægteskab, og samtidig som en væsentlig årsag til, at straf for uægteskabelig seksualitet blev koblet til kvinden gennem 1700-tallet.² Soldaters straffrihed ved første lejermål, var den eneste generelle undtagelse for den straf, enevælden lagde på alle seksuelle forhold uden for ægteskab. Samtidig med, at interaktion mellem det civile og det militære samfund var uundgåeligt på sædelighedsområdet, eksisterede der delvist forskellige retsgrundlag for jurisdiktionen på de to områder. Den unge enevælde samlede i 1683 al tidligere civil lovgivning, bestående af landskabslove, købstadslov, reskripter og recesser i Christian V's kodificerende *Danske Lov*. Men samme år udstedte Christian V også *Krigsretsinstruktion* og *Krigsartikler for Landhæren* og *Søekrigsartikler*.³ Hvor Danske Lov var grundlaget for den civile ret, blev Krigsartiklerne det for den militære.

Jeg vil i denne artikel undersøge forskelle i ægteskabs- og sædelighedslovgivningen for militære og civile, med udgangspunkt i lovgivningen fra 1683. Ud over at følge udviklingen og interaktionen mellem de to jurisdiktioner gennem 1700-tallet, vil jeg overveje betydningen af de forskellige lovgrundlag for den sam-

¹ Forordning af 29. december 1696, om militærpersoner af underofficerer og gemen, som adskillige gange lejermål begå, deres straf. Dette reskript og de reskripter, der henvises til i det følgende, er alle trykt i Laurids Fogtman: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogsviis udgivne i chronologiske Orden*, København: Den Gyldendalske Boghandlings Forlag 1806-1823. Lejermål er et seksuelt forhold mellem to ugifte personer.

² Se fx Niels Finn Olsen: *Chr. V.s Krigsartikelbrev af 9. Marts 1683. En undersøgelse af den danske enevældes landmilitære straffelovgivning og proces samt en redegørelse for den forudgående og den senere lovgivning*, Licentiatafhandling i Retshistorie 1982; Beth Grothe Nielsen: *Letfærdige Qvindfolk. Om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 1999.

³ Krigsartiklerne af 1683 er behandlet af Niels Finn Olsen i licentiatafhandlingen: *Chr. V.s Krigsartikelbrev af 9. Marts 1683*. Desuden gennemgås deres betydning som retsgrundlag i Tyge Kroghs disputats: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, København: Samleren 2000, s. 72-82.

fundsmoral, der blev koblet til de to grupper. Jeg vil argumentere for, at forordningen i 1696 ikke skal ses som udtryk for en mere liberal holdning til soldaters usædelighed. Alligevel påvirkede den generelle straffrihed ved første lejermål i det militære system lovgivningen på det civile område ved at fjerne legitimitet fra lejermålsstraffen. Samtidig var et ændret syn på mandens seksualitet og en diskussion af forsørgerpligt som en moralsk størrelse, en vigtig forudsætning for udviklingen af sædelighedsreguleringen.

DET MILITÆRE I 1700-TALLET

Enevælden rådede fra sin begyndelse over en stående hær med både hvervede og nationalt udskrevne soldater. Mod slutningen af enevældeperioden udviklede hæren sig til en reel værnepligtshær.⁴ I forhold til andre europæiske lande var andelen af værnepligtige høj i Danmark, og udgjorde den dominerende del af hæren i anden halvdel af 1700-tallet.⁵ I 1774 gik man bort fra udenlandsk hvervning og i 1802 opførte hvervningen helt.⁶ Oprindeligt var de hvervede og de nationalt udskrevne soldater organiserede i separate hærenheder, men fra 1765 blev de to typer af soldater i varierende grad, og under forskellige former, integreret i samme hærenheder.⁷

I det daglige liv var der mange berøringsflader mellem det militære og det civile samfund. De mange udskrevne soldater var ikke alle en del af en stående hær, men levede og arbejdede i civilsamfundet, bortset fra bestemte perioder, hvor de var indkaldt. Blandt de hvervede soldater eksisterede et system af frifolk, hvor soldaten i en periode blev fritaget fra sit militære hverv for at kunne bosætte sig og arbejde blandt civilbefolkningen. Samtidig med, at den hvervede del af hæren var faldende gennem perioden, var der en øget brug af frifolk. I midten af 1700-tallet var omkring en fjerdedel af de hvervede frifolk, stigende til omkring halvdelen i 1789.⁸ Selvom undersøgelser af militær og garnisonsbyer peger på en adskilt militær kultur,⁹ må sædelighedssagerne ses som et møde mellem det militære og det civile samfund.

ÆGTESKABSBEGRÆNSNING

Blandt meget andet regulerede Danske Lov ægteskabsindgåelse med beskrivelsen af det legitime ægteskab og dets korrekte indgåelse; et område, der siden Re-

⁴ Karsten Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*, København: Museum Tusulanums Forlag 2002, s. 33

⁵ Gunner Lind: "Den dansk-norske hær i det 18. Århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering", *Historisk tidsskrift* 86, (1), 1986, s. 34.

⁶ Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle*, s. 62.

⁷ Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle*, s. 33ff.

⁸ Lind: "Den dansk-norske hær", s. 36

⁹ Gunner Lind: *Hæren og magten i Danmark 1614-1662*, Odense: Odense Universitetsforlag 1994, s. 136ff; Hans Chr. Johansen, Jørgen Mikkelsen og Jens Ole Christensen: "Den danske garnisonsby", i G. Artéus: *Nordens garnisonsstäder*. Slutrapport från ett forskningsprojekt, Stockholm: Probus 1997, Forsvarshögskolans Acta B4, s. 42.

formationen havde været en del af verdslig lov. Men Danske Lov regulerede også i høj grad brud på ægteskabet. Som en del af den sjette bog "Om misgerninger" indeholdt Danske Lov forbud mod alle former for uægteskabelig seksualitet. Sjette bog er bemærkelsesværdig ved at være struktureret efter de ti bud og repræsenterede den enevældige konges forpligtelse til at sikre, at indbyggerne levede efter Guds lov.¹⁰ Forbuddet mod uægteskabelig seksualitet grundede sig således i det sjette bud "du må ikke bedrive hor".

Ægteskabet var, som også lovgivningen om uægteskabelig seksualitet peger på, samfundets byggesten, den guddommeligt indstiftede samfundsorden. Det afspejler sig blandt andet i fraværet af andet end religiøst begrundede begrænsninger på ægteskab i Danske Lov. Hvor anden europæisk lovgivning på dette tidspunkt indeholdt en række bestemmelser, der forhindrede f.eks. fattige i at gifte sig, var det eneste forbud mod ægteskab i Danske Lov grundet i det bibelske forbud mod incest, dvs. ægteskab mellem beslægtede og besvogrede indtil 4. led.¹¹

Derfor er det særligt tankevækkende, at krigsartiklerne tilsyneladende begrænsede en specifik befolkningsgruppes adgang til ægteskab. Ifølge sjette artikel var det ikke tilladt for en soldat at gifte sig uden sin kompagnichefs tilladelse, og feltpræsterne blev truet med embedsfortabelse, hvis de viede soldater uden tilladelse.¹² Rethistoriker Niels Finn Olsen har i sin undersøgelse af enevældens landmilitære straffelovgivning peget på en række reskripter, der gennem 1700-tallet fastsatte, hvor stor en andel af soldaterne fra et kompagni, der måtte være gift, gennemsnitligt en tredjedel. I forlængelse heraf tolker han kravet om kompagnichefens tilladelse som udtryk for et ønske om at begrænse antallet af gifte soldater.¹³ Ifølge Niels Finn Olsen byggede begrænsningen af adgangen til ægteskab, og ønsket om at holde soldaterne i ugift stand på en tro på, at ugifte mænd var bedre soldater, der udviste større mod og dødsforagt på slagmarken. Men også mere pragmatisk grunde, som at det var lettere at indkvartere ugifte soldater end soldaterfamilier, og at en soldats løn reelt var for lille til at brødføde en familie, skulle have spillet ind.¹⁴

Det har uden tvivl været vanskeligt at leve på en soldats løn, og soldaternes ægteskaber ser ud til at have haft særligt dårlige kår. Skilsmissegagerne i Tamperretten afslører en markant overhyppighed af soldater. Skilsmisse kunne bl.a.

¹⁰ Denne forpligtelse var stadfæstet med Kongeloven af 1665, §1.

¹¹ Isabel V. Hull: *Sexuality, State and Civil Society in Germany 1700-1815*, Ithaca, London: Cornell University Press 1996, s. 31, 369; Nina Koefoed: "En diskursiv analyse af grundlaget for enevældens ægteskabslovgivning", *Den jyske Historiker* 88, 2000, s. 63-91.

¹² Chr. V.s Krigsartikelbrev af 1683, § 6.

¹³ Olsen: *Chr. V.s Krigsartikelbrev*, s. 306. Olsen har ingen henvisninger til de reskripter han omtaler, der skulle regulere antallet af gifte soldater i et kompagni.

¹⁴ Olsen: *Chr. V.s Krigsartikelbrev*, s. 39 og 305-306. Der er ingen kilde- eller litteraturhenvisninger i forbindelse med de forklaringer, han anfører som baggrunden for begrænsningerne på ægteskab.

opnås i forbindelse med hor og rømning, og i begge kategorier dominerede soldaterne. Soldaternes fravær fra hjem og familie i længere perioder var en belastning, der kunne føre til ægteskabsbrud, som oven i købet var relativt let at afsløre, hvis hustruen blev gravid i mandens fravær. Selvom en soldat, der deserterede, stod til livsvarigt fængsel og korporlig afstraffelse eller dødsstraf, var bortløbne soldater en af de hyppigste baggrunde for skilsmisse. Og da hustruen skulle vente tre år, før hun kunne søge om skilsmisse, var hendes økonomiske situation på ansøgningstidspunktet under alle omstændigheder meget dårlig.¹⁵ Statsmagtens erfaringer fra Tamperretten forsvarer således en vis skepsis imod grundlaget for soldaters ægteskab.

Men spørgsmålet er om det vigtigste formål med paragraffen har været at begrænse soldaternes adgang til ægteskab. Paragraffen er en del af Krigsartikelbrevets første kapitel "Om Gudstienesten" og indgår således i en sammenhæng, der beskæftiger sig med at sikre, at også militærpersoner, i videst muligt omfang, efterlever Guds ord. Paragraffens fremhævelse af, hvilke papirer, der skulle fremskaffes inden vielsen, tyder på, at bestemmelsen ikke kun var rettet mod at forhindre soldaters ægteskab, men mere imod at sikre, at ægteskabet var lovligt. Soldaterne var en mobil befolkningsgruppe. De tre lovpligtige lysninger i den lokale kirke har ikke kunnet opfylde deres funktion i forhold til at sikre, at ægteskabet var lovligt, dvs. at ingen af parterne var gift i forvejen, og at de ikke var for nært beslægtede.

Frygten for den dårlige økonomi i soldaternes ægteskab var en faktor i de reskripter, der op igennem 1700-tallet begrænsede adgangen til ægteskab,¹⁶ men den var på ingen måde dominerende i forhold til soldaternes ægteskab. Nogle reskripter og skrivelser indeholdt kun en påmindelse til præsterne om, at tilladelsen skulle foreligge, før soldaterne blev viet, hvilket tyder på, at reglen blev omgået.¹⁷ Andre omhandlede specifikke forhold ved tilladelsen; at den skulle gives gratis,¹⁸ at den skulle gives af soldatens overordnede,¹⁹ eller at der også skulle foreligge tilladelse ved andet ægteskab.²⁰

Andre skrivelser afslører mere om, hvad der var på spil. I 1690 blev det indskærpet, at gemene søfolk skulle have tilladelse af deres overordnede, før de måtte gifte sig, fordi der var eksempler på, at de giftede sig med berygtede eller gam-

¹⁵ Kirstine Aasbjerg Andersen: "Skilsmissesager blandt Lolland og Falsters Landbefolkning i 1700-tallet", *Landbohistorisk Tidsskrift* 2010 (2), s. 80-105, s. 91ff.

¹⁶ F.eks. i reskript af 7. februar 1705, der understreger de indrulleredes pligt til at indhente tilladelse til ægteskab, men samtidig nævner, at det er problematisk, at de indgår ægteskab uden hus eller gård til at forsørge kone og børn.

¹⁷ F.eks. reskript af 24. april 1734.

¹⁸ Reskript af 14. oktober 1735.

¹⁹ Reskript af 30. november 1697.

²⁰ Reskript af 11. juni 1745.

le kvinder, og det vakte forargelse.²¹ Man får her en fornemmelse af, at soldaternes ægteskab gerne skulle have et vist moralsk niveau, måske som udtryk for den militære ære, måske fordi de reelt var i Kongens tjeneste. I 1787 tog en skrivelse fra kancelliet direkte udgangspunkt i en konkret sag, hvor en præst havde viet en soldat til en for nært beslægtet kvinde. Det var sket på baggrund af en generel tilladelse til ægteskab, men uden den konkrete sessions tilladelse.²² Sagen underbygger, at begrænsningen på soldaternes ægteskab, i form af et krav om deres overordnedes tilladelse til ægteskabet, i høj grad handlede om at sikre ægteskabets lovlighed.

I forhold til officerernes ægteskab forekommer både forsørgelsesgrundlag og ære at have været centrale forhold. En forordning om officerers ægteskab i 1731 tog udgangspunkt i, at flere officerer indgik ægteskab uden at kunne forsørge familien, med armod som resultat. Derfor blev det understreget, at officererne ikke måtte indgå ægteskab, før den overordnede havde undersøgt om ægteskabet var "tjeneligt" for ansøgeren.²³ Hvad der forstås ved tjeneligt får man et indtryk af i reskript af 1. december 1756. Her fremgik det, at ægteskabets "gavnlighed" skulle sikres ved, at officerens overordnede dels sikrede, at der var et passende økonomisk grundlag, dels forhindrede ægteskab med "personer, som ikke fortjener at ægtes af retskafne officerer".²⁴ Det er et meget direkte udtryk for, at militærets ære var forbundet med i hvert fald officerernes ægteskaber, men afspejler også hvilket selskab, der omgav militæret. For underofficererne ser det økonomiske aspekt ud til at have været vigtigere. Et reskript fra 1786 slog fast, at de kun kunne få tilladelse til ægteskab, hvis de før ægteskabets indgåelse betalte indskud til enkekasen og samtidig beviste, at de kunne forsørge familien.²⁵ Det viser både et hensyn til, at familien ikke skulle være en økonomisk belastning for samfundet, hvis manden døde, men var nok så meget en sikring af, at han kunne forsørge dem, mens han var i live.

I 1733 kom en bestemmelse om, at kun 30 underofficerer og gemene ved hvert infanteri-kompagni måtte være gift, men bestemmelsen blev ophævet igen ved resolution i 1744.²⁶ Bestemmelsen om, at soldater kun kunne gifte sig med deres overordnedes tilladelse, ser umiddelbart ikke ud til først og fremmest at handle om, at begrænse antallet af gifte soldater generelt. Bestemmelsen fremstår i de

²¹ Reskript af 26. april 1690.

²² Canc. prom. af 13 juni 1787.

²³ Forordning af 17. oktober 1731, Om Officerernes Giftermaal. Denne forordning og de forordninger, der henvises til i det følgende, er alle trykt i Jacob Henric Schou: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af er udkomne tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt sammen i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark, forsynet med et alphabetisk Register*, København: Den Gyldendalske Boghandlings Forlag 1814-1822.

²⁴ Reskript af 1. december 1756.

²⁵ Reskript af 14. oktober 1786.

²⁶ Reskript af 13. april 1733.

efterfølgende skrivelser i højere grad som et middel til at sikre ægteskabernes lovlighed, en mulighed for registrering af soldaternes familiemæssige forhold, og ikke mindst en sikring forsørgelsesgrundlag og anstændighed i officerernes ægteskaber.

Hvis ægteskabet, som guddommeligt samfundsprincip, også var gældende for det militære samfund, hvordan kan forordningen fra 1696 med fritagelse for straf i forbindelse med første lejermål så forklares? Spørgsmålet gør det relevant at inddrage måden, hvorpå soldaters sædelighed i øvrigt blev forsøgt reguleret i forhold til sædeligheden i det civile samfund.

SÆDELIGHEDSREGULERING

Danske Lovs sjette bog rummer, som nævnt, et forbud mod alle former for seksualitet uden for ægteskab. Det betød konkret, at ægteskabsbrud blev straffet økonomisk, med fængsel eller med dødsstraf, mens ugiftes seksuelle forhold blev straffet på en skala fra bøder og åbenbart skrifte i kirken, til æreskrænkende piskestraf, fængsel eller dødsstraf. Hvis ugifte giftede sig efter et seksuelt forhold, faldt hovedparten af deres straf bort.²⁷ I Danske Lov var sædelighedsreguleringen skrevet ind i en sammenhæng, hvor kun løsagtighed, dvs. uægteskabelig seksualitet, blev behandlet, jævnfør struktureringen efter de ti bud.

Den 21. krigsartikel omhandler alvorlige misgerninger, der alle blev straffet med såkaldt *hård dødsstraf*. De alvorlige sædelighedsforseelser som unaturlig omgængelse, blodskam, voldtægt, bigami og dobbelt hor hørte til i denne paragraf, og blev straffet efter samme principper som i Danske Lov. Men hvor omgængelse mod naturen og voldtægt i Danske Lov var en del af sjette bogs 13. kapitel ligesom løsagtigheden, blev også forhold som voldførelse, Menneske-Ran, mordbrand, kirkerøveri og falsk i krigsartiklerne, reguleret i samme paragraf som unaturlig omgængelse.²⁸ Sammenhængen antyder, at paragraffen mere skal ses som en bestemmelse rettet mod at forhindre voldelig og uærlig adfærd, end regulering af sædelighed som sådan. Og at sædeligheden ikke nødvendigvis blev reguleret som seksuelle forhold, men som voldelig, krænkende og uærlig adfærd.

De øvrige løsagtighedsbestemmelser fra Danske Lov, det vil især sige straf for lejermål, nævnes ikke i krigsartiklerne, mens en række forordninger senere konkret fritog specifikke grupper af soldater fra dele af lejermålsstraffen. Derfor er der grund til at antage, at Danske Lovs øvrige løsagtighedsbestemmelser i udgangspunktet blev betragtet som gældende for soldater.

Straffriheden for soldaters lejermål nævnes første gang i en *Forordning om militæres lejermål* fra 1696, der fritog gemene og underofficerer for straf: "De militaire Personer af Under-Officerer og Gemene, som enten tiene til Lands eller til Vands, maa, naar de ikke ere gifte, for den første Gang de sig med Leiermaal for-

²⁷ Chr. V. Danske Lov af 1683, 6-13-1.

²⁸ Krigsartikelbrev, §21.

see, være frie for aabenbare Skriftemaal samt de i Loven ommeldte Leiermaals-Bøder”.²⁹ Både Niels Finn Olsen og Hans Chr. Johansen et al. har klart og entydigt tolket denne fritagelse for straf, som compensation for den formodede begrænsning på ægteskab, som var bygget ind i Krigsartiklens §6.³⁰ Umiddelbart harmonerer det dårligt med Kongens religiøse forpligtelser, at fritagelsen for straf skulle være udtryk for en generel accept af en vis usædelighed blandt soldater. Mere nærliggende er det, at tolke straffriheden som en compensation for den ekstra tid, det tog for en soldat at indgå ægteskab, pga. de tilladelser, der skulle opnås. Det betød, at en soldat, oftere end en civil, ville komme til at betale lejermålsbøder, fordi han ikke kunne nå at gifte sig før barnet blev født. Dette perspektiv underbygges af et reskript, der i 1729 fastsatte, at “af soldater må ej fordres bøder for for tidlig sammenleje”,³¹ samt af gennemgangen af de reskripter omkring soldaters tilladelse til ægteskab, der tydede på, at det i højere grad handlede om at sikre ægteskabets lovlighed og anstændige grundlag, end at begrænse antallet.

Det var desuden kun den ugifte soldats første lejermål, der blev fritaget for straf. Andet lejermål skulle, som efter civil ret, straffes med lejermålsbøder, og desuden skulle soldaterne “på skrappeste måde udstå kirkens disciplin”. Ved tredje lejermål skulle soldaten både idømmes den foreskrevne, civile straf og dertil “sluttes i jern til skubkarren og arbejde i 3 år ved nærmeste fæstning”.³² Der var altså på ingen måde tale om, at der generelt blev set igennem fingrene med soldaters lejermål. Samtidig med, at straffriheden blev indført, strammede loven op med ekstra straffe for gentagne lejermål.

Gifte soldater, der begik hor, skulle første gang udstå kirkens disciplin. Anden gang skulle han først stå åbenbart skrifte og dernæst arbejde i jern i den nærmeste fæstning, indtil Kongen benådede ham.³³ Forordningen levnedes altså ikke meget tvivl om, at det var intentionen, at holde sædelighedsniveauet højt blandt soldaterne.

Tyge Krogh fremfører i sin disputats, *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, ligeledes argumenter for, at soldater blev straffet mere systematisk ved gentagne lejermål, end tilfældet var for mænd i det civile samfund. Det kan ses bl.a. som en konsekvens af deres straffrihed ved første lejermål og ønsket om at understrege, at denne straffrihed ikke

²⁹ Forordning af 29. december 1696, om militærpersoner af underofficerer og gemene, som adskillige gange lejermål begå, deres straf.

³⁰ Olsen: *Chr. V.s Krigsartikelbrev*, s. 314; Johansen et al. : *Danske garnisonsby*, s. 42.

³¹ Reskript af 21. februar 1729. Bøder for for tidligt samleje var de nedsatte lejermålsbøder, der skulle betales selvom parret var gift ved barnets fødsel, hvis fødslen kom urealistisk kort tid efter ægteskabets indgåelse og således afslørede, at der havde været tale om et førægteskabeligt forhold.

³² Forordning af 29. december 1696.

³³ Forordning af 29. december 1696.

var en accept af usædelighed hos soldaterne.³⁴ De mere systematiske straffe kan også ses som udtryk for en generel opfattelse af soldaternes voldelige og usædelige potentiale og ønsket om at begrænse og disciplinere dem.³⁵

Krogh har to bilag, der viser hvilke civile og militære straffesager, der blev ført til doms i Sjællandsfar Landstings område i perioden 1719-56. En sammenligning af civil og militær retspraksis i forhold til lejermål viser, at det for den civile domstols vedkommende reelt kun var kvinder, der blev dømt for gentagne lejermål. Mens der i perioden var 11 kvinder, som blev dømt for gentagne lejermål, var der kun én mand, som blev anklaget for femte gang begået lejermål, og hans sag handlede i hovedsagen om noget andet.³⁶ Han blev idømt bøder, mens kvinderne ret konsekvent blev idømt den lovfæstede kagstrygning eller tugthusarbejde. I det omfang mændene blev dømt ved den civile domstol, så var det for ægteskabsbrud, hvilket udløste de lovfæstede straffe med bøder, straf på yderste formue og i visse tilfælde dødsstraf. Den sidste blev dog ikke effektueret, men ændret af Kongen.³⁷

Ved den militære domstol blev mændene til gengæld anklaget og dømt for både anden og tredje gang begået lejermål. De blev idømt åbenbart skrifte, bøder og fæstningsarbejde i jern i op til tre år, i overensstemmelse med loven. Der var kun en enkelt sag om hor ved den militære domstol i perioden, og den blev behandlet efter de samme principper som gentagne lejermål.³⁸ Samtidig var straffene ved den militære domstol langt mere fysiske og afskrækkende end ved den civile.³⁹

En række rentekammerskrivelser og resolutioner til militæret omkring administrative rutiner i forbindelse med betaling af lejermålsbøder og fastsættelsen af alternativ straf ved manglende betalingsevne, må også ses som udtryk for et ønske om at sikre, at straffen for andet og tredje lejermål reelt fandt sted.⁴⁰ Samtidig er det nærliggende, at få en mistanke om, at de enkelte regimentschefer ikke altid har været lige flittige, til at holde systematisk regnskab med mandskabets seksuelle udskejelser og straffe dem – og at statsmagten derfor fandt det nødvendigt at indskærpe loven.

Forordningen i 1696 forsøgte desuden at forhindre, at straffriheden ved første lejermål blev udnyttet til, at soldater påtog sig faderskabet for andres uæg-

³⁴ Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*, s 152.

³⁵ Denne opfattelse af soldater er påvist hos Karin Hassan Jansson: *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2002, s. 58ff.

³⁶ Sager om første og anden gangs lejermål var bødesager frem for straffesager. Derfor er de ikke at finde i Landstingets materiale.

³⁷ Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*, bilag A og s. 152.

³⁸ Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*, bilag B.

³⁹ Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*, s. 72ff.

⁴⁰ Rentekammerskrivelse af 27. oktober 1731; resolution af 6. august 1732; skrivelse af 15. februar 1738.

te børn. Hvis det blev opdaget, at en geme soldat havde ladet sig udlægge som barnefader på falske forudsætninger, skulle han løbe igennem spidsroden af 100 mand seks gange og derefter sidde i jern på vand og brød i fire uger. Hvis han var bådsmænd, skulle han springe seks gange fra råen og derefter sidde i jern på vand og brød i fire uger. Hvis der var tale om en underofficer, skulle han straffes på pælen otte dage efter hinanden og derefter miste et kvartals løn.⁴¹

Selvom en falsk barnefader var vanskelig at afsløre, burde disse strafammer fratage enhver lysten til at påtage sig faderskabet for andres børn. At det alligevel skete, at en soldat lod sig friste, viser en sag fra 1735. En soldat, der var dødsdømt for at have begået lejemål i sit ægteskab tre gange, søgte om benådning med henvisning til, at det reelt kun var hans anden forseelse. Det første lejemål havde han påtaget sig for en anden, fordi han som soldat stod under straffrihed. Manden fik afslag på sin anmodning, og sagen viser, hvilke konsekvenser det også på længere sigt kunne have for en soldat at bruge sin straffrihed.⁴²

Der er således ikke meget, der tyder på, at krigsartiklernes krav om soldaters tilladelse til ægteskab bundede i et generelt ønske om at begrænse antallet af gifte soldater. I forlængelse heraf er det mere nærliggende, at læse forordningen fra 1696 som en kompensation for den længere tid det tog soldater at indgå ægteskab, end som en generel kompensation for den manglende mulighed for overhovedet at indgå ægteskab. Det underbygges også af det forhold, at den militære sædelighedslovgivning og retspraksis ved gentagne forseelser, var strengere end den civile. Men det siger ikke noget om hvilken betydning fritagelsen for straf, ved første lejemål, fik i praksis. Jeg vil i det følgende afdække udviklingen i den sædelighedslovgivning, der berørte soldaterne, hovedsageligt udbredelsen af frihed for straf ved første lejemål og diskutere de juridiske og moralske implikationer af lovens udvikling.

UDVIKLINGEN AF STRAFFRIHEDEN

Den militære lovgivning og jurisdiktion var, med sine meget fysiske straffe, generelt ikke specielt attraktivt at komme under,⁴³ men fritagelsen for straf for første lejemål var tillokkende. Forordningen om straffrihed fra 1696 åbnede op for, at en række grupper med tilknytning til militæret, i løbet af det følgende århundrede, forsøgte at få straffriheden udstrakt til også at gælde dem. Det resulterede i en række korrektioner og præcision af straffefritagelsen fra Kancelliets side.

⁴¹ Forordning af 29. december 1696. Ved spidsrodsløb blev de 100 mand hver udstyret med en tynd gren og den dømte ført ned gennem to rækker af disse mænd, der hver gav vedkommende et slag på den nøgne ryg. Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*, s. 80.

⁴² Rigsarkivet, Danske Kancelli, D109, supplik af 12 december 1735, nr. 981. Også i *Danske Kancellis Supplikprotokoller. Udvalg 1705-1795*, CD-rom, København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 2005.

⁴³ Se Krogh: *Oplysningstiden og det magiske*, s. 82, for de fysiske straffe og frygten for dem.

Den løbende justering af lovgivningen om soldaters lejermål, viser brydningen mellem de mange militære grupper, der gerne ville ind under straffritagelsen, og lovgivers tilbageholdenhed med at udstrække denne frihed. Brydningerne om udbredelsen af den militære straffrihed ved første lejermål, skal ses i samspil med udviklingen i den civile lovgivning på sædelighedsområdet og ændringer i hærens indretning.

Meget nærliggende forsøgte soldaterne fra den udskrevne, nationale hær at komme under den militære lovgivnings fritagelse for straf ved soldaters første lejermål. Det blev til gengæld også hurtigt tydeligt, at det ikke havde været intentionen, at de nationalt udskrevne soldater skulle fritages for straf for første lejermål.

Allerede i 1704 var det nødvendigt for Kancelliet at slå fast, at: "de under landmilitsen indrullerede, som begår lejermål, ikke er fri for kirkens disciplin".⁴⁴ Spørgsmålet er, om det betyder, at de stadig skulle betale bøder, eller om det netop er udtryk for, at de hvervede soldaters straffrihed i praksis havde bredt sig til de indrullerede. I givet fald kan Kancelliets resolution ses som et forsøg på, at håndhæve den mest synlige del af straffen, nemlig det offentlige skriftemål i den lokale kirke. Dermed holdt de stadig de indrullerede soldater moralsk ansvarlige efter samme normer som i det civile samfund, hvor de levede og agerede det meste af tiden.

Den generelle dispensation fra det åbenbare skrifte var i princippet ikke forskellig fra den, alle kunne betale sig til hos Kongen. Soldaternes dårlige økonomiske vilkår kan derfor være baggrunden for, at man i 1725 tilsyneladende havde valgt at udbrede fritagelsen fra det åbenbare skrifte til at dække alle landsoldater. I *Forordning og Nærmere forklaring om adskillige Poster / Land-Militien i Danmark vedkommende*, som blev udstedt i 1725, hed det: "Når nogen af Land-Infanteriet forsee sig med Lejermål da ville Vi allernådigst at de herefter ligesåvel som Landdragounerne, for åbenbare Skriftemål at udstå må være forskåned".⁴⁵ Da der i forordningen generelt skelnes mellem indrullerede soldater og dragoner, kan man tro, at situationen efter 1725 i store træk var den, at de hvervede soldater ved første lejermål var fritaget for al straf, mens de udskrevne landsoldater var fritaget for det åbenbare skriftemål, men formentlig stadig pligtige til at betale bøder.

Det var ikke kun soldaterne, der havde vanskeligt ved at betale de høje lejermålsbøder. Også i det civile retssystem var det vanskeligt, at få folk til at betale. En forordning fra 1714 havde forsøgt at skabe ensartethed i retsplejen ved at fastsætte, at de, der ikke kunne betale lejermålsbøder, skulle afsone 14 dage på vand

⁴⁴ Resolution af 26. januar 1704.

⁴⁵ Forordning af 27. marts 1725, post 5.

og brød.⁴⁶ Det ændrede man i 1724, hvor der blev indført mulighed for aftingning af lejermålsbøder på Kongens gods, dvs. en forhandling om hvor meget synderen kunne betale af den fulde bøde.⁴⁷ Både i det civile og det militære retssystem var der altså en viden om og en forståelse af problemerne med at betale lejermålsbøder, som blev imødegået på forskellig vis.

Den eventuelle forskel på de hvervede og de udskrevne soldaters rettigheder i forbindelse med første lejermål varede ikke længe. I december 1735 fastsatte en forordning *Anlangende hvad ydermere ved Landmilitien i Danmark skal iagttages*, at også de indrullerede skulle være fritaget for al straf i forbindelse med første gang begået lejermål. De slap nu med sikkerhed for både bøder og skriftemål: "Landsoldaten bliver, såvel som de gevorbene, første gang han begår lejermål, fri for skriftemål og bøder".⁴⁸ Umiddelbart inden var den Landmilitis, der blev oprettet med udskrevne soldater i 1701 og nedlagt i 1730, blevet genindført sammen med stavnsbåndet i 1733.⁴⁹ Herefter var en præcisering af lovgivningen på sædelighedsområdet for de forskellige grupper af soldater, tilsyneladende nødvendig.

Samtidig med at alle soldater fritages for straf, i forbindelse med første lejermål, svækkes den ugifte kvindes retlige status i forbindelse med sædeligheds-sager. En forordning indførte i 1734 et krav om, at en ugift kvinde for at kræve ægteskab af en mand, skulle kunne bevise hans ægteskabsløfte med to skriftlige eller mundtlige vidner. Det skete med henvisning til, at kvinder tidligere havde forlokket mænd til ægteskab, fordi de var forpligtet til at gifte sig med en uberygtet kvinde, hvis hun blev gravid.⁵⁰ Forordningen etablerede et brud med den tætte kobling mellem mænds seksualitet og ægteskabet som Danske Lov var repræsentant for. I stedet fremstod mandens seksualitet som en naturlig drift, der gjorde ham svag over for kvindens forførelse og uden ansvar for de førægteskabelige forhold.⁵¹

Forordningens opfattelse af den mandlige seksualitet som en drift (i modsætning til den kvindelige) kan også have påvirket den samtidige udvidelse af sol-

⁴⁶ Forordning af 5. januar 1714, angående dem som forse sig med lejermål og ikke formå bøderne at betale.

⁴⁷ Forordning af 11. august 1724, anordning hvorledes efter forordning af 5. januar 1714 skal forholdes med lejermål på Kongens gods, nemlig ved ret og dom skal ske aftingning.

⁴⁸ Forordning af 9. december 1735, anlangende hvad ydermere ved Landmilitien i Danmark skal iagttages, §5, art 6: "Landsoldaten, bliver såvelsom de gevorbene første gang han begår lejermål, fri for skriftemål og bøder".

⁴⁹ Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle*, s. 36.

⁵⁰ Forordning af 5. marts 1734, angående besvangrelse og deraf påståede ægteskab. Se endvidere Nina Koefoed: *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, København: Museum Tusulanums Forlag 2008, s. 135-161.

⁵¹ Perspektivet med konstruktionen af den mandlige seksualitet som en naturlig drift er udbygget i Nina Koefoed: "Forført eller forførende. 1700-tallets konstruktion af køn og seksualitet i ugiftes seksuelle relationer", i Hanne Sanders og Bente Rosenbeck: *Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion*, Stockholm: Makadam Förlag 2010.

daternes straffrihed ved første lejermål. Dermed har straffriheden bevæget sig fra en kompensation for kravet om ægteskabstilladelse og dårlige økonomiske vilkår, til en ændret moralsk stillingtagen til soldaters uægteskabelige seksualitet. Men det ændrede syn på soldaternes seksualitet, der antydes i udvidelsen af straffriheden ved første lejermål, var i samspil med det ændrede syn på mandlig seksualitet generelt, der ses i kravet til kvinder om vidner på ægteskabsløfte.

Som en yderligere forøgelse af militære personers straffrihed, blev de ugifte officerstjenere i 1745 inddraget under den generelle fritagelse for straf ved første lejermål med ugifte kvinder.⁵² Baggrunden var formentlig den, at officerstjerne var en del af den brede gruppe, der stod under militær jurisdiktion. Med samme begrundelse blev regimentssmedene i 1783 fritaget for straf for første lejermål.⁵³

Først i 1748 blev den straffritagelse, som de udskrevne under landmilitseren var blevet tildelt i 1725 og 1735, udstrakt til også at omfatte dem, som blev indrulleret i flåden.⁵⁴ Matroserne var fri for skriftemål og bøder så længe de stod i hovedrullen, dvs. reelt var indrullerede. Til gengæld var straffene, hvis de falsk lod sig udlægge som barnefader, de samme som for de hvervede soldater.⁵⁵

Fastholdelsen af de hårde fysiske straffe kom samtidig med, at straffelogikken i det civile retssystem begyndte at ændre sig fra brug af fysiske og afskrækkende straffe til indespærring med forbedrende sigte. I 1751 blev straffen for den ugifte kvindes tredje lejermål ændret fra kagstrygning til seks-otte års tugthus med henvisning til, at kagstraffens vanærende effekt gjorde det vanskeligt for hende, at blive reintegreret i samfundet, samtidig med at tugthus- og arbejdsstraffen forventelig havde en opdragende effekt.⁵⁶

De mange mænd, der som soldater var fritaget for åbenbart skriftemål, prægede billedet i kirken, hvor det i vid udstrækning kun var fattige, ugifte kvinder, der stod skriftemål, idet det også var muligt at købe sig til Kongens dispensation fra skriftemålet. Det var medvirkende til, at man i 1767 erstattede det åbenbare skriftemål med otte dages fængsel på vand og brød.⁵⁷ Der var ikke tale om en ophevelse af skriftemålet, som kunne svare til soldaternes fritagelse, men om en ændring af straffen fra en offentlig og gejstlig straf, til en privat og verdslig retshåndhævelse. Dermed fjernede man den umiddelbare uretfærdighed ved soldaternes straffrihed fra det offentlige rum.

⁵² Reskript af 10. december 1745.

⁵³ Canc. prom. af 8. marts 1783.

⁵⁴ Et reskript til biskoppen i Aggershus stift havde den 21. december 1736 understreget, at de indrullerede matroser ikke var befriet for straf for første gang begået lejermål.

⁵⁵ Kollegieskrivelse af 5. oktober 1748; kongelig resolution af 26. oktober 1748; reskript af 15. november 1748.

⁵⁶ Forordning af 19. marts 1751, at de kvindespersoner i Danmark, som tre gange have avlet børn i løbsagtighed, skal hændømmes til nærmeste tugthus.

⁵⁷ Forordningen af 8. juni 1767, hvorved åbenbare skriftemål for lejermål ophæves.

Mere direkte konsekvens for interaktionen mellem det militære og det civile samfund havde det, at man i 1763 havde indført en lov, der forpligtede faderen til et barn født uden for ægteskab, til at betale halvdelen af de omkostninger, der var forbundet med barnets opvækst indtil dets tiende år.⁵⁸ Det gav direkte anledning til en række stridigheder, der udsprang af hvorvidt soldaterne, der var fritaget for straf ved første lejemål, stadig var forpligtet til at betale til det barn, der var resultatet af lejemålet. Disse diskussioner viser, hvordan grænserne for den særlige militære jurisdiktion på sædelighedsområdet var til løbende forhandling, og hvordan den civile ret var under konstant pres fra den militære straffrihed.

De indrullerede matrosers straffrihed, blev i 1770 gentaget i forordning, *Om søe-enrolleringen i Danmark*.⁵⁹ Selvom det i forordningen tydelig anføres, at der var tale om straffrihed for første lejemål, antyder en skrivelse fra Kancelliet i 1781, at straffriheden i praksis var udstrakt til, at omfatte alle lejemål. Efter forespørgsel slår skrivelsen fast, at forordningen kun befrier de indrullerede matroser for lejemålsbøder, men ikke "ikke for straf på yderste formue, som loven dicterer for hor eller lejemål i ægteskab".⁶⁰ Dermed var det kun ægteskabsbrud, der reelt blev straffet.

Den lovmæssige udvikling viser, at den fritagelse for straf for første lejemål, der blev givet de professionelle soldater i 1696, nærmest fra starten var under konstant pres for en udvidelse. Udvidelsen skete i første omgang til flere militære grupper, herunder de nationalt hvervede. I anden omgang tyder forordningerne på et pres mod også at opnå straffrihed for efterfølgende lejemål.

I 1800 blev den straf på vand og brød, der i den civile lov i 1767 havde erstattet det offentlige skriftemål, ophævet.⁶¹ 12 år senere, i 1812, blev lejemålsbøderne ved første og andet lejemål, de såkaldte simple lejemål, afskaffet, også i den civile lovgivning.⁶² Dermed var skellet mellem militær og civil jurisdiktion på sædelighedsområdet afskaffet, og de to parter i en sædelighedssag ikke længere adskilt i forhold til om de tilhørte det civile samfund eller militæret. Ophævelsen af straf for lejemål også i den civile lov, viser at sædelighedsreguleringens legitimitet generelt var under pres på dette tidspunkt. Straffefriheden for soldater kan have medvirket til, i praksis, at flytte grænserne for den acceptable seksualitet, fordi soldaterne i sædelighedssagerne var i tæt interaktion med civilsamfundet. Dermed fik den særlige jurisdiktion, der gradvist var etableret på sædelighedsområdet, andre konsekvenser end at regulere og isolere dem som gruppe.

⁵⁸ Forordning af 14. oktober 1763, at faderen til et uægte barn skal erlægge halvdelen af dets opdragelses bekostning til det er 10 år gammelt.

⁵⁹ Forordning af 1. februar 1770, om søe-enrollment i Danmark.

⁶⁰ Canc. prom. af 29. december 1781.

⁶¹ Forordning af 23. maj 1800, at visse slags bevillinger, der hidtil have været udfærdiget fra Kancelliet, skal afskaffes og anses unødvendige.

⁶² Forordning af 12. juni 1812, at lejemålsbødernes aftingelse og inddrivelse for fremtiden skal være ophævet.

MILITÆRTJENESTE SOM UNDVIGEMANØVRE

Den gradvise udvidelse af straffriheden ved første lejermål viser formentlig, at der var en vis interesse, fra soldaternes side, i at komme under militær lovgivning på dette punkt. Regimentschefernes behandling af sagerne antyder også, at det kunne være en fordel, at være under militær jurisdiktion. Regimentscheferne værnede om deres jurisdiktion over soldaterne, og var ikke specielt ivrige for at retsforfølge dem for lejermål.⁶³ Praksis viser, at soldaterne indimellem brugte militæret og dets straffrihed for lejermål til at undvige civilsamfundets forventninger.

Indimellem kan man ligefrem få en mistanke om, at fritagelsen for straf ved lejermål har været hovedattraktionen ved at blive soldat, f.eks. i de tilfælde, hvor soldaterne havde begået lejermål, før de kom i tjeneste, men hvor forseelsen først blev kendt efterfølgende. En skrivelse i 1741 afgjorde dette tvivlsspørgsmål til soldaternes fordel, idet det fastsatte at: "de soldater, som begå lejermål, førend de er blevne enrollerede, fritages for straf",⁶⁴ hvilket tilsyneladende gjorde det lidt for fordelagtigt, at melde sig som soldat, hvis man begik lejermål.⁶⁵ Fritagelsen for straf for lejermål begået før indrulleringen blev trukket tilbage igen i 1744, med henvisning til det misbrug, den havde medført.

Noget tyder også på, at Søren Mortensen i 1724 forsøgte at bruge militærtjeneste som en udvej til at undgå et uønsket ægteskab med Abelone Madsdatter. Hun var blevet gravid og påberåbte sig, at det var sket under ægteskabsløfte. Derfor lykkedes det hende at erhverve Tamperretsdom på, at Søren Mortensen skulle indgå ægteskab med hende. Han stak imidlertid af og meldte sig til soldatertjeneste ved et rytterregiment. Det forekom formentlig at være en løsning, hvor han både kunne undslippe det tilsyneladende uønskede ægteskab, slippe for at betale til barnets underhold og ikke mindst slippe for lejermålsbøderne og det åbenbare skriftemål. Men Abelone Madsdatter lod sig ikke slå ud og indsendte i 1724 supplik til Kongen. Herefter fik amtmanden ordre til at lade Søren Mortensen eftersøge. Når han blev fundet skulle han holdes i arrest, indtil han havde fuldført ægteskabet. Den samme besked blev givet til hans militære øvrighed, men det vides ikke hvordan sagen ender.⁶⁶

SOLDATERNE SOM BARNEFÆDRE

I 1763 bragte bestemmelsen om fædrenes forpligtelse til at bidrage til deres uægte børns opvækst, fornyet tvivl om omfanget af soldaternes straffrihed. Spørgs-

⁶³ Reskript af 22. januar 1740; reskript af 29. april 1740; reskript af 19. maj 1740.

⁶⁴ Reskript af 23. juni 1741.

⁶⁵ Skrivelsen fra 1744 talte om lejermål begået før indrulleringen, hvor besvangrelsen først blev kendt efter indrulleringen. Man kunne argumentere for, at lejermålet under alle omstændigheder har været begået før, men tilsyneladende var lejermålsforseelsen på dette tidspunkt i praksis knyttet til kvindens graviditet. Reskript af 16. oktober 1744.

⁶⁶ RA, DK, D28, *Jyske tegnelse*, sag nr. 70, 1724

målet var, om pligten til at forsørge, skulle opfattes som en naturlig pligt, der fulgte af forældreskabet, eller om der var tale om endnu en straf af mænd, der begik lejermål. Det militære system mente, at straffriheden også måtte omfatte forsørgerpligten, mens generalprokurør Henrik Stampe understregede, at forsørgerpligten ikke var en straf, men en naturlig pligt.⁶⁷

En sag fra 1771 illustrerer, hvordan soldaternes frihed for lejermålsstraf blev forsøgt udvidet til at omfatte fritagelse for pligten til at forsørge de uægte børn.⁶⁸ En borger i Svendborg indgav supplik til Kongen, fordi hans broderdatter, Birthe Christiansdatter, var blevet gravid under ægteskabsløfte. Barnefaderen var en skræddersvend ved navn Christian Werner. Birthe Christiandatter havde tjent i huset hos Christian Werners far. Ifølge supplikanten havde Christian Werner fortrudt sit ægteskabsløfte efter pres fra sin far, og i stedet meldt sig som soldat.

Supplikanten havde uden held henvendt sig til både stiftamtmanden og chefen for pågældende regiment, for at få barnefaderen til at bidrage til barnets underhold. Stiftamtmanden henviste til, at Christian Werner nu var under militær jurisdiktion. Og regimentschefen mente, at soldatens frihed for straf ved første lejermål også fritog ham for forsørgerpligten. Desuden henviste regimentschefen til, at lønnen som soldat var så lav, at der ikke med rimelighed kunne gøres udlæg i den for at betale til et uægte barn.

Christian Werner levede imidlertid ikke kun af sin tjeneste som underofficer ved regimentet, men opretholdt samtidig som frimand sit tidligere job som skræddersvend. Supplikanten mente derfor nok, han kunne betale, og stiftamtmanden mente principielt også, at han burde. Når stiftamtmanden argumenterede for, at den tidligere skræddersvend burde betale til sit barns underhold, var det udelukkende et spørgsmål om, at lejermålet var begået før Christian Werner blev soldat. Stiftamtmanden gik altså ikke imod opfattelsen af, at soldaters straffrihed ved første lejermål også betød, at de var fritaget for at betale til børnenes opvækst.

Danske Kancelli rettede en forespørgsel til Generalitets- og Kommissariatsskollegiet, der ikke mente, at der kunne gøres udlæg i soldaternes beskedne lønninger for at betale for et uægte barns opvækst, hvilket Christian Werner tilsyneladende slap for. Da forsørgerpligten blev indført, var intentionen ikke en straf, men en lovmæssig understregning af en naturlig pligt. Der er intet, der tyder på, at det havde været tanken, at soldater skulle friholdes fra denne naturlige pligt. Alligevel ses her, hvordan soldaterne, under den militære jurisdiktions beskyttelse, begrundet i deres dårlige lønninger og straffrihed ved første lejermål, fik en særstilling i sædelighedssager. En særstilling, der kan have bidraget til at ændre opfattelsen af barnefædrenes forsørgerpligt generelt, ligesom straffriheden for

⁶⁷ Henrik Stampe: *Erklæringer, Breve og Forestillinger General-Prokureur-Embedet vedkommande*. Deel IV, København: Gyldenlags Forlag 1796, s. 188f.

⁶⁸ RA, DK, E20, *Bilag til Første og Andet Departements brevbøger 1771-1774*, sag 72 og 128.

lejermål påvirkede straffeforholdene bl.a. ved ophævelsen af det åbenbare skrive og formentlig også sædelighedsmorale i synet på lejermål generelt.

De lave lønninger i militæret blev et argument for at friholde soldater fra forsørgerpligt, og blev problematiseret ved indgåelsen af ægteskab. Også soldaterne betragtede de lave lønninger som en legitim grund til ikke at gifte sig trods lejermål. Da Jens Nielsen i 1755 havde begået lejermål med sit søskendebarn, anså han ikke ægteskab for en realistisk mulighed. Han argumenterede i en supplik til Kongen med, at det "ville være til deres ruin på begge sider om de ægtede hinanden, efterdi han som fattig landsoldat ikke skal kunde føde kone og meget mindre børn". Det var argument nok til, at han blev benådet fra straf på yderste formue og landsforvisning, mod til gengæld at betale to rigsdaler til sognets fattige og to rigsdaler til Kongen.⁶⁹

At soldaterne giftede sig, og at de fik tildelt et forsørgeransvar, når de giftede sig, ses af de tilfælde, hvor soldater søgte om nåde i forbindelse med straf for lejermål i ægteskab. Her var de bærende argumenter forsørgelse af hustru og eventuelle børn. I disse tilfælde blev straffen omstødt og nedsat til f.eks. en fængselsstraf på vand og brød.⁷⁰

En undersøgelse af udlagte barnefædre i Horsens mellem 1750 og 1775 viser, at 70 % af soldaterne var gift trods de dårlige lønninger og de deraf følgende dårlige leveforhold for familierne. Undersøgelsen viser desuden, at der ikke var tegn på papirløse forhold; dvs. at soldater gentagne gange blev udlagt som barnefædre til den samme kvindes barn. Det underbygger tesen om, at straffriheden i udgangspunktet var en kompensation for den ekstra tid, det tog for en soldat, at fremskaffe de nødvendige tilladelser til ægteskab.⁷¹ Men, at den enevældige stat også ønskede et sædeligt militær, hvor soldater, der fik børn, indgik i lovformelige ægteskaber.

Der er nok ikke meget tvivl om, at soldaternes straffrihed også blev misbrugt til at udlægge soldater som falske barnefædre – med eller uden deres vidende. Det er bare meget vanskeligt at dokumentere. Antallet af soldater, der fejlagtigt påtog sig faderskab, eller blev udlagt som barnefædre, må betragtes som et af historiens mørketal. Undersøgelsen fra Horsens, der dækker en periode, hvor der var garnison i byen, viser, at mens soldater udgjorde 2-7% af befolkningen, var 40% af de udlagte barnefædre, soldater.⁷² Hans Chr. Johansen *et al.* skriver i deres undersøgelse af den danske garnisonsby, at selvom soldater blev udlagt som barnefædre til mange uægte børn, så kom langt de fleste soldaterbørn til verden inden for ægteskab.⁷³

⁶⁹ RA, DK, D28, sag nr. 36, 1755.

⁷⁰ RA, DK, D28, sag nr. 30, 1752.

⁷¹ Anna Wowk Andersen: "Soldater, sædelighed og ægteskab i Horsens 1750-1775", *Historie* (2), 2004, s. 302-328, s. 313.

⁷² Wowk Andersen: *Soldater, sædelighed og ægteskab*, s. 313.

⁷³ Johansen *et al.*: *Danske garnisonsby*, s. 42.

Et kig i kirkebøgerne viser, at soldater blev udlagt som barnefædre i forskellige sammenhænge, som da præsten i Kettinge sogn i 1771 under uægte børn skrev: "døbt Anna Larsdatters uægte søn, som udlagde til barnefader gehworben soldat Erich Christensen, tjendende Stephan Jespersen i Stübberup, hun tjente i vinters Hans Smed ibid, ... de øvrige faddere bliver menigheden – kaldet Christian."⁷⁴ Her ser det ud til, at barnefaderen tjente som frimand og altså levede som civil, da lejermålet blev begået. Desuden får man indtryk af, at moderen i et eller andet omfang har været udstødt af lokalsamfundet, da ingen fra menigheden vil være fadder.

At det ikke nødvendigvis førte til social udstødelse at få et uægte barn med en soldat, viser en anden af præstens indføringer fra 1778: "Den vanføre Karen Bruuns uægte pigebarn båret af Jørgen Bruuns kone, faddere: Mads Madsen og Christian Henriksen hos Christen Jonassen tjendende, Hans Fogs kone og Povl Johanssens kone, udlagt til barnefader ved dåben Peder Christiansen og Christen Bierregaard, landsoldat – barnets navn Abel."⁷⁵ Det er interessant, at det tilsyneladende har været muligt at få nogen fra menigheden til at være fadder – selvom – eller måske fordi? – kvinden var vanfør, og udlagde to barnefædre, hvilket både kan tolkes promiskuøst og voldeligt. Uanset har menigheden nok kendt baggrunden for udlæggelsen.

At relationen til en soldat kunne have lokale rødder ses af en indføring i 1779: "Maren Jørgensdatters uægte barn båret af Povl Johanssens kone, faddere Rasmus Hansen og Ole Hansen, Peder Pedersens kone og Marius Andersens kone, udlagt barnefader Christen Clausen, matros i Nysted, gl. Claus Jensens søn – kaldet Jørgen – død."⁷⁶ Her var barnefaderen tydelig lokal og kendt, selvom han var soldat. Det er ikke muligt, at læse ud af kilden om der var tale om en undvigemanøvre, eller blot et af de soldaterægteskaber, der tog lidt længere tid end normalt at få i stand. Interessant er også, at kvinden, der bar barnet, kan være den samme som en af dem, der stod fadder til det uægte soldaterbarn, døbt året før.

Eksemplerne fra praksis viser den tætte interaktion mellem det civile samfund og medlemmer af den militære stand, og vanskelighederne ved på sædelighedsområdet, at behandle militæret som en særgruppe i samfundet.

KONKLUSION

Tidligere forskning har tolket kravet om, at soldater skulle søge særlig tilladelse for at gifte sig, som en begrænsning af soldaters adgang til ægteskab. Samtidig er forordningen om straffrihed ved første lejermål fra 1696 blevet tolket som en kompensation for den formodede begrænsning af ægteskab. Tolkning antyder, at andre moralske normer var på spil for militæret end for resten af samfundet. Jeg

⁷⁴ Kirkebogen for Kettinge Sogn

⁷⁵ Kirkebogen for Kettinge Sogn

⁷⁶ Kirkebogen for Kettinge Sogn

har argumenteret for, at bestemmelsen om særlig tilladelse til ægteskab nærmere skal ses som et ønske om at sikre lovligheden af de ægteskaber en mobil befolkningsgruppe som militæret indgik. I det omfang krigsartiklerne regulerede usædelighed var der tale om grove former for sædelighedskrænkelser, der blev reguleret som en del af soldaternes voldelige adfærd generelt, og ikke som specifikke sædelighedsforbrydelser. Det betyder, at Danske Lovs almindelige løssagtighedsbestemmelser frem til 1696 var gældende for soldaterne, og at der med krigsartiklerne ikke blev etableret en særlig jurisdiktion for soldater i sædelighedssager.

Den kom i 1696 med hvervede soldaters fritagelse for straf for første lejemål. Fritagelsen kan tolkes som en kompensation for den tid det tog at søge om ægteskab, og som en generel dispensation til en befolkningsgruppe, der ikke havde råd til at søge om fritagelse for straf. Samtidig indførtes for militæret strengere straffe for efterfølgende lejemål, og der kan derfor tales om etableringen af en egentlig særjurisdiktion.

Selvom intentionen ved krigsartiklernes udstedelse var, at soldater skulle reguleres efter samme moral som civile i løssagtighedssager og efterfølgende, at straffriheden skulle begrænses til første lejemål, betød etableringen af en særjurisdiktion rum for udviklingen af særlig moral, der kunne virke tilbage på civilsamfundet gennem den tætte interaktion.

Grænserne for særjurisdiktionen blev forhandlet løbende, både i forhold til antallet af lejemål, der skulle betragtes som straffri, men tydeligst, og med størst konsekvenser for civilsamfundet i forhold til pligten om forsørgelse af uægte børn. Den militære unddragelse af denne pligt med henvisning til friheden for straf ved lejemål, rokkede ved centraladministrationens udlægning af forsørgelsen som en naturlig pligt.

Vanskelighederne ved at opretholde en særlig militær jurisdiktion på området grunder sig bl.a. i sagernes naturlige karakter af interaktion mellem det civile og det militære. Mulighederne for påvirkning og moralsk afsmitning har været stor. Gennemgangen af udviklingen i både den militære og den civile sædelighedslovgivning viser, at synet på soldaternes moral i høj grad fulgte civilsamfundet og at straffrihedens udbredelse faldt sammen med lempelse af mandens ansvar i sædelighedssager. Den afgørende bevægelse kom samtidig med, at den civile lov lagde et større ansvar på kvinden og gjorde mandens seksualitet til en naturlig drift. Senere gjorde soldaternes fritagelse for skriftemålet, skriftemålet til et moralsk problem i den civile jurisdiktion, hvilket medvirkede til dets ophævelse i 1767.

Intentionen fra statsmagtens side var, både ved udstedelsen af forordningen i 1696 og ved den efterfølgende regulering, formentlig en straffrihed afgrænset til første lejemål, men i praksis blev straffriheden udbredt til alle lejemål. Det medvirkede formentlig til at gøre den civile straf herfor mindre legitim. Også militæret som institution gav rum for en personlig strategi i sædelighedssager, hvilket især blev tydeligt i sagerne om forsørgelse af de uægte børn.

NINA KOEFOED
PH.D., LEKTOR
INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND
AARHUS UNIVERSITET

ABSTRACT

Regulation of sexuality in military law in interaction with the civil society during the 18th century

Sexual relationships constitute a field of interaction between civilian and military society. In the article it is argued that a decree in the Danish Articles of War of 1683, demanding soldiers to obtain the permission of their superior before getting married, was a way to ensure the lawful marriage of the soldiers, and not as former research has understood it, as a way to limit the number of married soldiers. In 1696 an ordinance gave impunity to certain groups of soldiers in first case of fornication. The ordinance is seen not as an acceptance of fornication, but as a compensation for the time spent trying to obtain permission from a superior; such delays in effect made a quick marriage in cases of pregnancy impossible for soldiers. By following the development of the military exemption from punishment for first case of fornication during the 18th century, the article shows how this exemption was extended firstly to more groups of soldiers and secondly to more than one case of fornication. A possible consequence was an unintended impact on the legitimacy of punishment for fornication and through that it had effects on civil law.